

ارزیابی شاخص‌های توسعه پایداری گردشگری در جوامع میزبان.

مطالعه موردی: شهر ساری

احمد پوراحمد^۱، مهناز حسینی سیاه‌گلی^۲، *امین صفدری مولان^۳

^۱استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران
^۲دانشجوی کارشناسی‌ارشد، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه مازندران.

^۳دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران
تاریخ دریافت: ۹۴/۶/۴؛ تاریخ پذیرش: ۹۴/۸/۲۳

چکیده

در دو دهه اخیر با ظهور پارادایم توسعه پایدار در ادبیات گردشگری معاصر در سپهر علمی و اجرایی در سطوح مختلف ملی و بین‌المللی نگرانی‌های فرایندهای در خصوص تاثیرات نامطلوب و مخرب گردشگری مطرح شد. لذا مطالعات و اقدامات تجربی زیادی برای عملیاتی کردن مفهوم توسعه پایدار و مدل‌های ارزیابی آن صورت پذیرفته ولی علیرغم تمام این اقدامات نتایج حاصل از پیشرفت به سوی پایداری مطلوب نبوده است. از طرف دیگر مطالعات نخستین در ایران نیز حاکی از وجود چالش‌های عمده در جهت دستیابی به توسعه پایدار گردشگری بویژه در شهرهای شمالی کشور می‌باشد. لذا پژوهش حاضر با هدف «ارزیابی شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری در شهر ساری» است. نوع تحقیق کاربردی - توسعه‌ای و روش آن اسنادی-پیمایشی که برای گردآوری اطلاعات از ابزار پرسشنامه و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل‌های رگرسیون خطی، همبستگی و آنالیز درختی استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شاخص پایداری اکولوژیکی در بازه کمتر مساوی ۸ تا بیشتر از ۱۴ به‌عنوان ضعیف‌ترین وضعیت از لحاظ پایداری گردشگری در شهر ساری و بعد پایداری اقتصادی با بازه میانگینی قوی‌تر یعنی کمتر مساوی ۱۳ تا بیشتر از ۱۶ دارای وضعیت مناسب‌تری از دیدگاه شهروندان جهت دستیابی به پایداری ارزیابی شده است. همچنین بررسی‌ها نشان داد که همبستگی درونی بین شاخص‌های پایداری گردشگری شهری در ساری از ارتباط معناداری برخوردار است، که در این بین شاخص پایداری اکولوژیکی با پایداری اجتماعی و سیاسی و اقتصادی ارتباط درونی ضعیف‌تری داشته است. همچنین نتایج مدل برازش آنالیز رگرسیونی نشان داده که ابعاد شش‌گانه پایداری در شهر ساری تغییرات محسوسی ایجاد کرده‌اند که این آزمون تایید می‌شود. در خاتمه برای بهبود وضع موجود راهکارهای ارائه شده که نیازمند توجه جدی مدیران و برنامه ریزان شهری و منطقه‌ای می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: گردشگری، گردشگری پایدار، شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری، شهر ساری.

مقدمه و بیان مسأله

طریق بتوانند فرآیند توسعه ملی خود را سرعت بخشند و بر پایه این مهم به دستاوردهای مهمی نیز برسند (Walpole and Goodwin, 2000: 34). با توجه به شکل‌گیری مفهوم توسعه پایدار، صنعت گردشگری نیز همانند سایر صنایع به دنبال الگویی جهت گام برداشتن به سوی پایداری می‌باشد (Lai and Napal, 2006: 54). اما با وجود مزایای فراوانی که می‌تواند برای صنعت گردشگری قائل شود، اگر برنامه‌ریزی صحیحی در این زمینه انجام نشود، توسعه گردشگری

کشورهایی که به متنوع‌سازی اقتصاد روی آورده اند و می‌خواهند خود را از اقتصاد تک پایه ای برهانند در جستجوی سناریوها یا خلق راه‌ها و روش‌های جدیدند. یکی از این سناریوها «گردشگری پایدار» است که اغلب کشورها به ویژه کشورهایی که به لحاظ موقعیت مکانی از این مزیت برخوردارند، آن را در برنامه‌های توسعه ملی خود گنجانده اند تا از این

امکانات موجود در شهرهای ایران از جمله شهرهای ساحلی دریای خزر و عمان و خلیج فارس، شهرهای مجاور کویر مرکزی و شهرهایی با تاریخ کهن، نشان می‌دهد که ایران ظرفیت بسیار بالای برای پذیرش گردشگران داخلی و خارجی را دارا می‌باشد، که از این رهگذر می‌توان به دستاوردهای مهمی در زمینه توسعه گردشگری و به تبع آن توسعه زیرساخت‌ها، ایجاد اشتغال، درآمدزایی ارزی و غیره دست یافت. شهرسازی به‌عنوان یکی از شهرهای ساحلی کشور دارای پتانسیل‌ها و قابلیت‌های گسترده‌ای در زمینه توسعه گردشگری است. قابلیت‌های نظیر توان‌های محیطی و اکولوژیکی، چشم‌های آبگرم، موج سواری، جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی این شهر را از دیگر شهرهای کشور متمایز کرده است. این در حالی است که شهرسازی علی‌رغم پتانسیل‌های بالا از شاخص‌های پایدار توسعه گردشگری دور مانده است. از جمله این عوامل ساختار اکولوژیکی و شکننده این محیط در برابر آلودگی‌ها، فقدان زیرساخت‌های خدماتی، عدم آگاهی جوامع میهمان و میزبان از شاخص‌ها توسعه، عدم توجه مدیران، سیاستگذاران به مفهوم گردشگری به‌طور عام و اکوتوریسم به‌طور خاص، بورس بازی زمین و ویلاسازی و زمین خواری و دریاخواری و غیره و همچنین فقدان برنامه‌ریزی‌های استراتژیک می‌توان اشاره کرد. از این رو پژوهش حاضر سعی دارد شاخص‌های پایداری در صنعت گردشگری شهرسازی را مورد ارزیابی قرار دهد تا با کاربردی این مهم بتوان به سمت گردشگری پایدار در شهرسازی گام برداشت.

پیشینه تحقیق

محققان متعددی به مطالعه پیرامون گردشگری و تاثیر آن بر جنبه‌های مختلف زندگی و توسعه پرداخته‌اند که مجالی برای ذکر نتایج همه آنها نیست و تنها به عنوان نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. سازمان جهانی گردشگری (۱۹۹۳) در پژوهشی تحت عنوان «شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری» به این نتیجه رسید توسعه پایدار گردشگری دارای دو جنبه حفاظت از محیط زیست و منابع و میراث

تاثیرات زیست محیطی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی را به وجود خواهد آورد و در این صورت نه به‌عنوان فعالیتی پر سود و منفعت بلکه به‌عنوان فعالیت زیان‌آور و نامطلوب مطرح خواهد شد. در این راستا در حال حاضر روش اساسی که در توسعه گردشگری به کار می‌رود نائل شدن به توسعه پایدار است، سیاست توسعه پایدار گردشگری امروزه یک رویکرد عمومی است که از طریق دولت‌ها مورد توجه قرار گرفته است تا گردشگری از لحاظ بومشناسی در طولانی مدت قابل قبول و از لحاظ مالی خودکفا و از نظر دیدگاه‌های اجتماعی و اخلاقی برای جوامع محلی مفید و نوید بخش باشد (Altinay and Kashif, 2005: 274).

امروزه مکانها و نواحی گردشگری بایستی جهت حفاظت از چشم اندازه‌ها، آثار تاریخی و طبیعی و حیات بکر ناشی از آن، همچنین به منظور لذت عموم بدون صدمه به منابع مدیریت شوند. چنین رویکردی که می‌تواند دو دستور دوگانه حفاظت و استفاده عمومی باشد، چالشی اساسی برای مدیران نواحی گردشگری با میزان بازدید بالا به وجود آورده است (Franklin, 1997: 21). بنابراین گردشگری، صنعتی می‌باشد که توسعه آن نیازمند آگاهی و شناخت کافی از مسائل و عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. بدون آگاهی از امکانات موجود در هر منطقه، امکان برنامه‌ریزی و پیش بینی علمی و اصولی وجود نخواهد داشت (زنگی‌آبادی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۹). در یک نگاه جامع می‌توان چنین گفت نواحی گردشگری نیازمند مدیریت بهینه و حرکت مسیر اقدامات توسعه‌ای در راستای پایداری است. شناخت دقیق و کاربردی در هر ناحیه گردشگری اولین اقدام در این زمینه است. شناخت هر ناحیه مستلزم به کارگیری روش‌های مناسب در این زمینه است که مدیران را در ارزیابی نواحی با توجه به انطباق آنها با استانداردها و ظرفیت‌ها و همچنین انتخاب و در پیش گرفتن سیاست‌ها و اقدامات مناسب و بهینه یاری رساند بنابراین استراتژیهای موثر جهت توسعه گردشگری پایدار برای حفظ آثار گردشگری یک نیاز ضروری و مهم می‌باشد (Richard, and Hall, 2000: 12).

تخریب پوشش گیاهی، آلودگی آب‌های ساحلی و از بین رفتن چشم انداز ساحلی اشاره کرد.

عظیمی (۱۳۸۸) در نوشتار «مدیریت گردشگری و توسعه پایدار مطلوب اکولوژیکی» می‌نویسد مدیریت سایت‌های اکوتوریسم نه تنها موضوع بسیار مهمی برای سازمان‌های زیست محیطی است، بلکه برای بسیاری از دولت‌های جهان نیز بسیار با اهمیت می‌باشد. این موضوع از مفهوم، پایداری زیست محیطی و پایداری اقتصادی نشات می‌گیرد که مدیریت موفق اکوتوریسم باعث ایجاد شرایط لازم توسعه پایدار برای محیط زیست و اقتصاد در سطح ملی، منطقه‌ای و در سطح خرد و کلان می‌شود.

معنی‌فر و معارف دوست (۱۳۹۰) در پژوهش «ارزیابی تأثیرات منطقه گردشگری شان‌دیز مشهد بر محیط زیست» دریافتند روند کنونی بهره برداری از طبیعت علیرغم برخی فعالیت‌ها و تمهیدات محدود کننده، فراتر از ظرفیت تحمل محیط بوده و بیم آسیب‌های جدی و نابودی توان‌های طبیعی و البته اقتصادی منطقه می‌رود و در نهایت استفاده معقول و منطقی از این منابع، سرمایه‌گذاری همه جانبه و غیره را پیشنهاد می‌کنند.

موسایی و همکاران (۱۳۹۱)، در نوشتاری تحت عنوان «بررسی جامعه‌شناختی توسعه پایدار گردشگری در ایران، موانع، چالش‌ها و راهکارها» به این نتیجه رسیدند که موانع توسعه پایدار گردشگری در ایران در بسیاری از حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و غیره قابل پیگیری است. زیرا ایران شاخص‌های موثر بر توسعه گردشگری پایدار را اولویت‌بندی و دسته‌بندی نکرده است.

قدمی و علیقلی زاده فیروزجانی (۱۳۹۱) در پژوهشی تحت عنوان «ارزیابی توسعه گردشگری مقصد در چارچوب پایداری مطالعه موردی تنکابن» به این نتیجه رسیدند که فرآیند توسعه گردشگری در تنکابن با تخریب منابع، نارضایتی جامعه گردشگران و نگرش منفی ساکنان محلی، از اصول و معیارهای توسعه پایدار گردشگری فاصله دارد و از الگوی ناپایدار پیروی می‌کند.

فرهنگی جوامع است. از این رو گردشگری پایدار باید با سیاست مشخص و مدونی به اجرا درآید تا بتواند حرکت امید بخشی را در توسعه همه جانبه فضاها و جغرافیایی تضمین کند.

مورالیس^۱ (۲۰۰۷)، در پژوهشی تحت عنوان «اکوتوریسم در مکزیک» به بررسی وضعیت اکوتوریسم، چالش‌ها و فرصت‌های آن پرداخته و به این نتیجه رسید که مکزیک بواسطه برخورداری از منابع طبیعی و فرهنگی، پتانسیل‌های عظیمی در زمینه اکوتوریسم دارد ولی به دلیل نبود یک ساختار قانونی برای توسعه اکوتوریسم این پتانسیل‌ها بالفعل نگردیده است.

محسنی (۱۳۸۸)، در پژوهش «گردشگری پایدار در ایران: کارکردها، چالش‌ها و راهکارها» معتقد است مهمترین موانع و چالش‌های پیش روی گردشگری پایدار در ایران مسائل مدیریتی، فقدان سرمایه‌گذاری، فقدان طرح جامع مناطق حفاظتی، منطقه‌بندی مناطق حساس از نظر ظرفیت‌های اکولوژیکی می‌باشد که پیامد این مهم بروز پیامدهای منفی در مناطق گردشگری می‌باشد.

ضرابی و همکاران (۱۳۹۳)، در پژوهشی تحت عنوان «تحلیلی بر زیرساخت‌های گردشگری در مقصد اکوتوریستی بند ارومیه» به این نتیجه رسیدند که به دلیل فقدان زیرساخت‌ها، امکانات و تسهیلات گردشگری، ماهیت اکولوژیکی منطقه شکننده بوده و برای اینکه بتوان به توسعه پایدار گردشگری در این منطقه دست یافت باید با یک نگاه استراتژیک و برنامه‌ریزی یکپارچه معیارهای اکولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی و غیره را در آن مورد مطالعه قرار داد. قرخلو و همکاران (۱۳۸۸)، در پژوهش «اثرات زیست محیطی گردشگری بر سواحل شهر رامسر» دریافتند که صنعت گردشگری علی‌رغم پیامدهای مثبت دارای چالش‌ها و تنگناهای اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی می‌باشد که عدم توجه به آن باعث خسارت‌های جبران ناپذیری به محیط زیست می‌گردد که به‌عنوان مثال می‌توان به مهمترین آن یعنی

با توجه به اینکه در ارتباط با «شاخص‌های پایداری گردشگری شهر ساری» پژوهشی به‌صورت مدون و دانشگاهی صورت پذیرفته، پژوهش حاضر سعی دارد با ارزیابی شاخص‌های موثر بر گردشگری پایداری را در شهر ساری مورد ارزیابی و واکاوی قرار دهد تا از این رهگذر بتوان توسعه پایدار گردشگری در شهر ساری دست یافت.

ادبیات و مبانی نظری پژوهش: ناکارآمدی و ناپایداری بسیاری از راهبردهای کلاسیک گذشته در زمینه توسعه، برنامه ریزان و دست اندرکاران را بر آن داشت تا راهبرد جدیدی را جایگزین راهبردهای گذشته کنند، از این رو با مطرح شدن نظریه توسعه پایدار از دهه ۱۹۷۰ به بعد، توسعه گردشگری نیز به عنوان یکی از راهبردهای ممکن و قابل قبول برای توسعه در بسیاری از مناطق عقب مانده و شاید به عنوان یکی از جایگزین‌های مناسب برای پیاده سازی الزامات توسعه پایدار و پایداری محیط زیست، اجتماع و اقتصاد و همچنین ایجاد اشتغال، سرمایه گذاری دولتی و خصوصی، بهبود زیرساخت‌ها و منافع اقتصادی در نواحی مختلف مطرح گردید (T.G.Ko, 2001:1). به‌طوری‌که گسترش فرآیند صنعت گردشگری و اثرات مخرب آن بر محیط و انسانها در نقاط مختلف جهان باعث شد تا در طول دهه ۱۹۹۰ کارشناسان و صاحب نظران کشورهای مختلف اهمیت و ضرورت توجه به عوامل پایداری در بخش گردشگری را متذکر شده و نسبت به رفع یا تعدیل عوامل ناپایداری در این بخش هشدار دادند (Mason and Der Borg J., 2005: 252). بدین ترتیب در پی کاهش این ناپایداری‌ها با مطرح شدن پارادایم توسعه پایدار، استفاده از فنون و روش‌های علمی اندازه‌گیری و ارزیابی پیشرفت به سوی پایداری در صنعت گردشگری نیز گسترش یافت و سرمایه‌گذاری و منابع انسانی قابل توجهی صرف توسعه سیاست‌های علمی و مدل‌های ارزیابی توسعه پایدار گردید (John and Salah Wahab, 2005: 2). از اینرو سازمان جهانی گردشگری نخستین بار در سال ۱۹۹۸ اصطلاح

«گردشگری پایدار» را طبق معیارهای گزارش براتلند این‌گونه تعریف کرد: گردشگری پایدار نیازهای گردشگران حاضر و جوامع میزبان را با محافظت و ارتقای فرصت‌های آیندگان برآورده می‌کند (نیک‌بین و کرمی، ۱۳۹۱:۱۳۹). یا به عبارتی گردشگری پایدار نیازهای گردشگران زمان حال و جوامع میزبان را برآورده می‌کند و در عین حال فرصت‌ها را برای آینده بسط و گسترش می‌دهد که همزمان با حفظ ارزش‌های فرهنگی، فرآیندهای اکولوژیکی، تنوع زیستی و سیستم‌های پشتیبان حیات، به نیازهای اقتصادی، اجتماعی و زیباشناختی پاسخ داده شود (Fazenda et al., 2010: 429). در کل اهداف گردشگری پایدار عبارت از افزایش آگاهی‌های بیشتر و درک و فهم همکاری‌های شایسته که گردشگری می‌تواند برای اقتصاد و محیط فراهم سازد، ترویج عدالت و تساوی توسعه، پیشرفت کیفی زندگی جامعه میزبان، فراهم آوردن کیفیت بالای تجربه برای بازدیدکنندگان، نگهداری کردن باکیفیت از محیط که مقدم بر موضوعات وابسته است (فیروزی و همکاران، ۱۳۹۰:۱۵۷). امروزه پارادایم پایداری به‌طور عام و در صنعت گردشگری به‌طور خاص به دغدغه‌ای جهانی تبدیل‌شده و در نوشتار توسعه گردشگری مفهوم پایداری به کانون اصلی مباحث علمی و دانشگاهی تبدیل‌شده است (Mason and Vanderborg, 2002:2). در جدول زیر گزیده‌ای از تعاریف و مفاهیم گردشگری پایدار ارائه شده است.

صنعت گردشگری متشکل از فرآیند وسیع و گسترده است که انضباط و نظم و به موقع عمل کردن هر مرحله و بخش رمز موفقیت آن به حساب می‌آید در واقع در این فرآیند همه بخش‌ها باید دقیقاً با یک هماهنگی کامل کار خود را انجام دهند در غیر اینصورت اثر و فعالیت‌های بخش‌های دیگر کم رنگ و خنثی می‌گردد (کاسمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۸). بنابراین اگر بخواهیم به سمت توسعه پایدار گردشگری حرکت کنیم باید با تدوین یک برنامه‌ریزی منسجم و کارآمد به این مهم دست یابیم.

جدول ۱: تعریف‌های گردشگری پایدار

تعریف	محققین و پژوهشگران
گردشگری پایدار رویکردی مثبت است که فعالیت‌های آسیب‌زای بشری را در فرآیند صنعت گردشگری - که متوجه دیگر حوزه‌های در ارتباط با این صنعت می‌کند - کاهش می‌دهد و بین عوامل انسانی و طبیعی ارتباطی معقولانه و متوازن برقرار می‌کند.	Bramwell & Lan, 1993
صنعتی پایدار که بین بازدیدکنندگان، گروه‌های اجتماعی و مکان، ارتباطی منطقی و برابر فراهم می‌کند بدون اینکه به مصرف بیش از حد منابع بینجامد	English Tourism Board, 1991
پایداری در صنعت گردشگری محافظت و غنی‌سازی داشته‌ها و بهبود و سازمان‌دهی ضعف‌ها برای ساخت چشم‌اندازی پویا و پایا در آینده برای مکان‌ها و جوامع آن مکان‌هاست.	Insk cep, 2002
گردشگری پایدار پیوندی است در وضعیت برآورد پایدار نیازهای اقتصادی و دیگر ابعاد توسعه با وضعیت آینده، به طوری که منابع و مواهب طبیعی با وضعیت اجتماعی و اقتصادی را با چالش مواجه نکند.	Curry & Morveanidi, 2000
گردشگری پایدار حوزه‌ای موفق در جذب گردشگران و جلب رضایت آن‌ها، رضایت‌مندی گروه‌های اجتماعی پذیرنده، پیش‌بینی کننده و برآورد کننده نیازها به‌ویژه در مباحث اقتصادی و محافظ میراث طبیعی و فرهنگی جوامع خواهد بود.	Cater & Gudall, 2003
پایداری در صنعت گردشگری بیشتر رفع چالش به نام تخلیه و مصرف بیش از حد مواهب محیط فیزیکی و طبیعی و ایجاد ارتباط مثبت بین داشته‌های طبیعی و یا انسانی است.	Cronin, 2004

اهداف پژوهش:

مهمترین اهداف پژوهش ارزیابی کلی شاخص‌های گردشگری پایدار در شهر ساری است. تعیین اولویت شاخص‌های موثر بر توسعه پایدار گردشگری به ارزیابی ارتباط درونی شاخص‌ها و اثرگذاری آن بر پایداری گردشگری پرداخته شده و در پایان نیز راهکارهایی برای ارتقاء و گسترش گردشگری پایدار ساری ارائه شده است.

سوالات پژوهش: با مطالبی که ارائه گردید مشخص شد که چه ابعادی در توسعه پایدار گردشگری مورد نظر این نوشتار می‌باشد اینک برای یافتن راهکارهایی برای تحقق شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری ساری پرسش‌های به شرح زیر قابل طرح است.

- کدامیک از شاخص‌های پایداری در صنعت گردشگری از اولویت بیشتری در راستای پایداری در فرآیند گردشگری شهر ساری برخوردار است؟

- آیا بین شاخص‌های پایداری گردشگری در فرآیند پایداری آن در شهر ساری ارتباط درونی وجود دارد؟

- آیا شاخص‌های پایداری گردشگری در فرآیند پایداری صنعت گردشگری در شهر ساری تأثیرگذار هستند؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با توجه هدف، از نوع کاربردی و از نظر روش تحقیق اسنادی - پیمایشی است. روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها به صورت مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای بوده است. جامعه آماری پژوهش حاضر تمامی شهروندان شهر ساری بودند، که بر اساس سالنامه آماری ۱۳۹۰ تعداد آن ۲۹۹۵۲۶ نفر می‌باشد. برای محاسبه حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد که تعداد حجم نمونه ۳۲۲ نفر^۱ بر آورد گردید. در ارتباط با نحوه سنجش متغیرهای مورد مطالعه علاوه بر متغیرهایی که به صورت مستقیم مورد سنجش قرار گرفته‌اند، سازه‌های پژوهش توسط چند شاخص و گویه‌های متعدد مورد ارزیابی واقع شده‌اند. پس از کدگذاری سؤالات، تمامی گویه‌های یک سازه با

۱- تعداد و حجم نمونه افراد مورد مطالعه گروه شهروندان ۳۲۲ نفر تعیین شد. این تعداد به نسبت حجم و وزن جمعیتی شهر ساری در مکانهای گردشگری توزیع شده‌اند. فرمول زیر تعداد حجم نمونه پژوهش حاضر را نشان می‌دهد.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)} = \frac{\frac{(1.96)^2 (.5)(.5)}{(.5)^2}}{1 + \frac{1}{299526} \left(\frac{(1.96)^2 (.5)(.5)}{(.5)^2} - 1 \right)} = 322$$

ماخذ: حافظ نیا، ۱۳۸۶: ۱۴۰

این اقدامات اتخاذ هر تصمیم یا ارائه هر قضاوت را میسر می‌سازند (ساروخانی، ۱۳۸۲: ۳۳۹). با توجه به نحوه سنجش متغیرها و سازه‌ها، ساختار هر یک از آنها در جدول زیر آمده است.

یکدیگر جمع شده و نمره کل هر پاسخگو تعیین شده است (مقیاس سازی). مقیاس‌ها از مهمترین ابزار پژوهش در تمامی دانش‌ها به شمار می‌آیند. با این ابزار، واقعیت مورد مطالعه دقیق‌تر سنجیده می‌شود، امکان رده بندی درونی اجزای آن میسر خواهد بود و

جدول ۲: معرفی ساختار صفات مورد مطالعه در پرسشنامه

تکنیک سنجش	مقیاس	نقش	ساختار	
طیف لیکرت	فاصله‌ای	زمینه‌ای	سازه	پایداری اقتصادی
طیف لیکرت	فاصله‌ای	زمینه‌ای	سازه	پایداری اجتماعی
طیف لیکرت	فاصله‌ای	زمینه‌ای	سازه	پایداری فرهنگی
طیف لیکرت	فاصله‌ای	زمینه‌ای	سازه	پایداری مدیریتی
طیف لیکرت	فاصله‌ای	زمینه‌ای	سازه	پایداری تکنولوژیکی
طیف لیکرت	فاصله‌ای	زمینه‌ای	سازه	پایداری اکولوژیکی

ماخذ: مستخرج از پرسشنامه پژوهش حاضر، ۱۳۹۴

کیفیت KMO در قالب نرم افزار SPSS اقدام به تعیین میزان روایی سازه‌ها گردید که نتایج حاصل از این سنجه به میزان قابل قبول ۰/۸۹ محاسبه گردید. با توجه به مطالعات انجام شده در حوزه گردشگری و عوامل مؤثر پایداری آن مدل مفهومی تحقق حاضر به شرح زیر است.

تأمین قابلیت اعتماد سازه‌های پژوهش: برای تأمین قابلیت اعتماد سازه‌های پژوهش که دو بخش پایایی و روایی ابزار سنجش یعنی پرسشنامه را در بر می‌گرفت؛ ابتدا با استفاده از سنجه آلفای کرونباخ اقدام به محاسبه میزان پایایی سازه‌های پرسشنامه گردید (جدول ۳) سپس با استفاده از سنجه تعیین

جدول ۳: میزان آلفای کرونباخ برای تعیین پایایی سازه‌های پژوهش

ابعاد پایداری	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	مدیریتی	تکنولوژی	اکولوژیکی
میزان آلفا	۰/۹۱	۰/۹۲	۰/۸۶	۰/۸۹	۰/۸۶	۰/۹۰

ماخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۴

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

ماخذ: مطالعات نگارنده، ۱۳۹۴

گردشگری در جوامع مختلف ارایه شده است. نویسندگان بر اساس ادبیات پژوهش و تجربیات داخلی

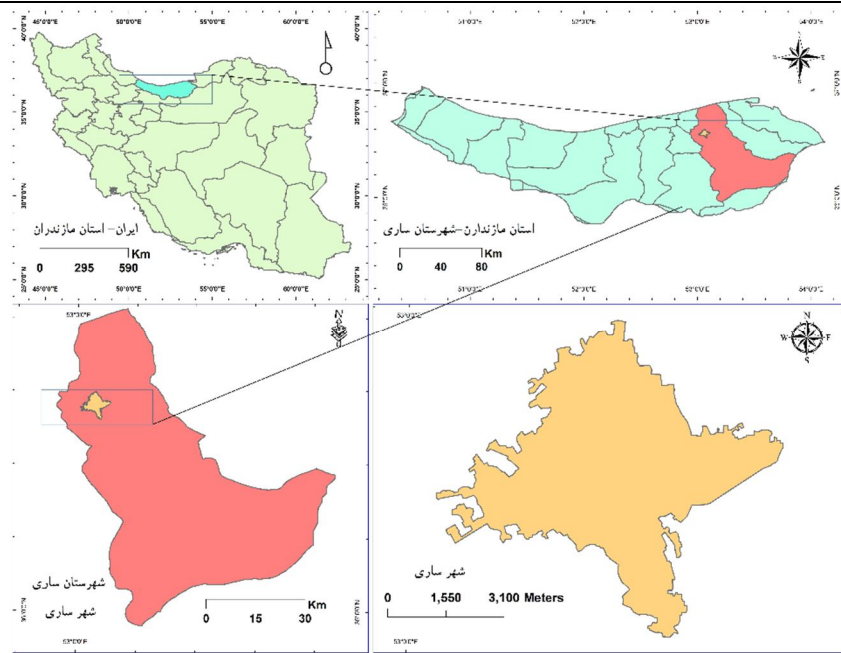
متغیرها و شاخص‌های پژوهش: در مراجع مختلف شاخص‌های متفاوتی برای بیان میزان پایداری

در شهر ساری فراهم سازد. شاخص‌ها و متغیرهای موثر بر پایداری گردشگری به شرح زیر است.

و بین المللی از شاخص‌های مندرج در جدول زیر برای ارزیابی توسعه پایدار گردشگری استفاده نموده تا از این رهگذر زمینه لازم را برای تحقق گردشگری پایدار

جدول ۴: شاخص‌ها و معیارهای موثر بر توسعه پایدار گردشگری براساس مطالعات و تجربیات جهانی

منبع	مؤلفه	معیار
(۱، ۲، ۳، ۸، ۱۱)	میزان اشتغال ایجاد شده (X1)، میزان توزیع درآمد از طریق حوزه صنعت گردشگری (X2)، میزان هزینه‌های ایجاد شده برای مدیریت محلی (استانداری، شهرداری و...) (X3)، میزان تقاضای ایجاد شده برای گردشگری محلی (X4)، میزان مصرف انرژی و منابع شهری در حوزه صنعت گردشگری (X5)	اقتصادی
(۳، ۶، ۷، ۹، ۱۱)	ایجاد فرصت برای رفاه و آسایش اجتماعی در حوزه صنعت گردشگری (X6)، حمایت از انسجام و وحدت اجتماعی (X7)، حمایت از تنوع اقوام و طبقات گردشگران (X8)، حمایت امنیت و سلامت اجتماعی شهروندان (X9)، کمک به ارتقای کیفیت زندگی اجتماعی شهروندان در حوزه صنعت گردشگری (X10)	اجتماعی
(۱، ۲، ۸، ۹، ۱۱، ۱۳)	مدیریت تنوع فرهنگی (X11)، شناسایی و سامان‌دهی فرصت‌های پنهان در حوزه خرد فرهنگ‌های (X12)، کمک به آموزش و ترویج و صدور محصولات فرهنگی (X13)، حمایت از پیشرفت ترویج و صدور محصولات فرهنگی (X14)، حمایت از شناسایی و ترویج فرهنگ نهفته در آثار یادمانی و تاریخی (X15)	فرهنگی
(۶، ۷، ۸، ۹، ۱۵)	تدوین آیین‌نامه‌های کلی و مدون در حوزه صنعت گردشگری (X16)، حمایت رویکردهای نوین حمایت در حوزه صنعت گردشگری (X17)، تسهیل در مراودات و ترویج ارزش‌ها و جلوگیری از قوانین محدودکننده (X18)، تدوین سیاست‌های راهگشا برای دولت‌های محلی (شهرداری‌ها، استانداری و ... (X19)، تدوین سیاست در زمینه برنامه‌ریزی و مدیریت مکانی (شهر ساری) (X20)	مدیریتی
(۱، ۲، ۳، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۶)	اتصال به فناوری نوین جهانی (X21)، حمایت و پشتیبانی IT و ICT (X22)، تجهیز ناوگان هوایی وزمینی به فناوری نوین (X23)، پشتیبانی از فناوری نوین در ارتباطات ملی و بین‌المللی برای تسهیل گردشگری (X24)، امکان تجهیز کردن مکان‌های گردشگری به شبکه ارتباطات نوین (X25)	تکنولوژیک
(۱، ۲، ۳، ۱۰، ۱۲، ۱۴، ۱۷)	حمایت از پاکی محیط‌زیست و افزایش زیست‌پذیری محیطی (X26)، جلوگیری از آلاینده‌های آب و هوایی (X27)، کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی (X28)، کاهش منابع برگشت‌ناپذیر (X29)، عدم تخریب کاربری‌های زمین به‌ویژه در حوزه طبیعی (X30)	اکولوژیکی

شکل ۲: موقعیت جغرافیایی و تقسیمات سیاسی شهر ساری در استان مازندران-ایران.

ماخذ: ترسیم و مطالعات نگارنده از روی شیب فایل مرتبط به داده‌های GIS شهر ساری سال ۱۳۹۴، ۹۰.

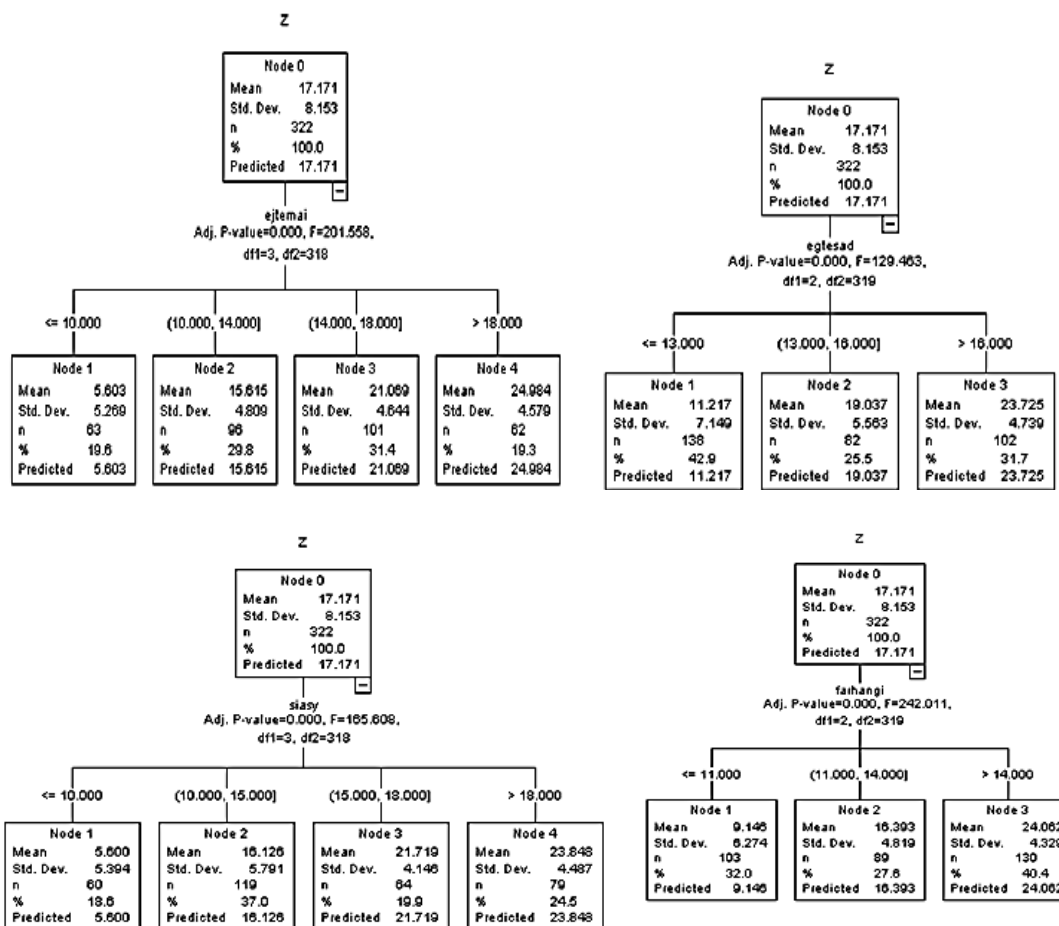
ابتدا با استفاده از آزمون آنالیز درختی به ارزیابی میزان اولویت ابعاد پایداری گردشگری در شهر ساری از دیدگاه شهروندان پرداخته شد. نتایج حاصل از آنالیز درختی با طبقه‌بندی میانگین‌های کلی کسب‌شده توسط هر کدام از ابعاد پایداری و ارائه انحراف از معیار و پیش‌بینی کلی حاصل از تلفیق میانگین‌ها در حد پایین، متوسط و بالای میانگین‌ها در هر بعد به ارزیابی میزان اولویت شاخص‌ها بر اساس سنجش‌های آماری یادشده از دیدگاه شهروندان پرداخته شده است. در این تحلیل برای تدارک متغیر وابسته بایستی اقدام به طبقه‌بندی و ارزش‌گذاری داده‌ها می‌شد. بنابراین برای این کار داده‌های کمتر از حد متوسط با ارزش صفر و داده‌های بیشتر از حد متوسط با ارزش ۱ طبقه‌بندی شده و به‌صورت متغیر ملاک ارزیابی شدند.

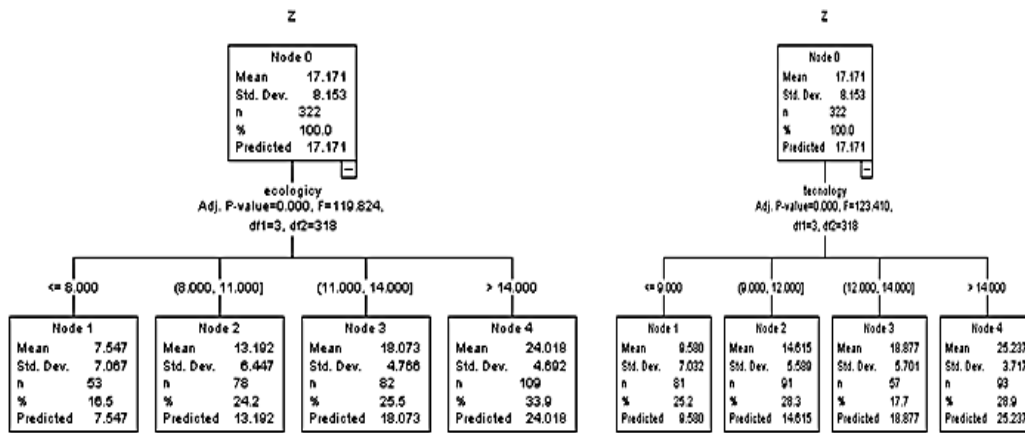
معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر ساری یکی از شهرهای استان مازندران است که بر اساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن شهر دارای ۲۹۹۵۲۶ نفر می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). ساری مرکز استان مازندران در شمال ایران، بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین شهر استان مازندران است. به مردم اهل ساری، ساروی گفته می‌شود. ساری پایگاه آغامحمدخان کمی پیش از تاجگذاری قاجار بوده است. ساری به سه منطقه شهری تقسیم می‌شود و طبق سرشماری ۱۳۹۰، جمعیت آن ۲۹۶۰۴۱۷ نفر بوده است.

بحث

یافته‌های تحلیلی پژوهش: در این مرحله از پژوهش

شکل ۳: آنالیز درختی میزان اولویت ابعاد پایداری گردشگری در شهر ساری.

جدول ۵: تحلیل میزان ارتباط درونی شاخص‌های پایداری گردشگری در شهر ساری

		اقتصادی	اجتماعی	سیاسی	فرهنگی	اکولوژیکی	تکنولوژیکی
اقتصادی	Pearson Correlation	۱	۰/۶۸۰*	۰/۵۹۶*	۰/۵۴۵**	۰/۴۰۶*	۰/۴۰۳*
	Sig. (2-tailed)		۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
	تعداد	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲
اجتماعی	Pearson Correlation	۰/۶۸۰*	۱	۰/۷۸۳*	۰/۵۱۰*	۰/۴۵۱	۰/۴۳۶
	Sig. (2-tailed)	۰/۰۰۰		۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
	تعداد	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲
سیاسی	Pearson Correlation	۰/۵۹۶*	۰/۷۸۳*	۱	۰/۵۱۶*	۰/۳۹۴*	۰/۴۵۵*
	Sig. (2-tailed)	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰		۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
	تعداد	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲
فرهنگی	Pearson Correlation	۰/۵۴۵*	۰/۵۱۰*	۰/۵۱۶*	۱	۰/۶۱۷*	۰/۵۰۲*
	Sig. (2-tailed)	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰		۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
	تعداد	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲
تکنولوژیکی	Pearson Correlation	۰/۴۰۶*	۰/۴۵۱*	۰/۳۹۴*	۰/۶۱۷*	۱	۰/۵۶۳*
	Sig. (2-tailed)	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰		۰/۰۰۰
	تعداد	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲
اکولوژیکی	Pearson Correlation	۰/۴۰۳*	۰/۴۳۶**	۰/۴۵۵*	۰/۵۰۲*	۰/۵۶۳*	۱
	Sig. (2-tailed)	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	
	تعداد	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲	۳۲۲

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

دارای وضعیت ضعیف‌تری از دیدگاه شهروندان در شهر ساری می‌باشد چرا که در این بعد چهار شاخه کمتر مساوی ۸ و بیشتر از ۱۴ نسبت به وضعیت پایداری گردشگری بارگذاری شده که نسبت به میانگین‌های موزون برخورداری از پایداری گردشگری میزان

نتایج حاصل از آنالیز درختی ابعاد پایداری گردشگری نشان می‌دهد که بعد پایداری اکولوژیکی با بهره‌گیری از دو شاخه از میزان اولویت بر مبنای متغیر وابسته (پایداری گردشگری) که حاصل از ارزش گذاری داده‌ها بر اساس میانگین کسب شده است

درونی بین شاخص پایداری اکولوژیکی با پایداری اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دارای ارتباط ضعیفی است. همچنین ارتباط بین شاخص پایداری تکنولوژیکی با شاخص‌های پایداری اقتصادی، اجتماعی، سیاسی نیز پایین است. در زمینه میزان ارتباط میان شاخص‌ها ضعیف‌ترین ارتباط درونی نیز مابین شاخص پایداری تکنولوژیکی با پایداری سیاسی با ۰,۳۹، به دست آمده است. و نیز قویترین ارتباط درونی بین شاخص‌ها برای شاخص پایداری سیاسی با پایداری اجتماعی با ۰,۷۸ و سپس ۰,۶۹ بین شاخص پایداری اقتصادی با اجتماعی به دست آمده است.

تعیین تأثیر مستقیم و غیرمستقیم ابعاد منتخب پایداری در صنعت گردشگری شهر ساری: در ادامه برای شناخت تأثیر مستقیم و غیرمستقیم ابعاد منتخب پایداری صنعت گردشگری شهر ساری از مدل برازش رگرسیونی استفاده شد. نخست ابعاد شش‌گانه به‌عنوان متغیر مستقل و مجموع کل ابعاد تلفیقی با عنوان ابعاد پایداری صنعت گردشگری به‌عنوان متغیر وابسته وارد مدل شد. نتایج تحلیل رگرسیونی در جدول (۶) نشان می‌دهد هر یک واحد افزایش استاندارد در شاخص‌های پایداری اقتصادی به میزان ۰,۰۶۱، پایداری اجتماعی ۰,۲۸۳، پایداری فرهنگی ۰,۲۱۸، پایداری سیاسی ۰,۲۴۴، پایداری تکنولوژیکی ۰,۱۸۴ و پایداری اکولوژیکی ۰,۲۱۷ در پایداری گردشگری در شهر ساری تغییر ایجاد کرده است.

کمتری می‌باشد. در این بین بعد پایداری اقتصادی با سه شاخص میانگینی بارگذاری شده کمتر مساوی ۰,۳، بین ۱۳ تا ۱۶ و بیش از میانگین ۱۶ دارای وضعیت رضایت بخشی است. هرچند در این بین شاخص‌های پایداری سیاسی و اجتماعی تا میانگین بیشتر از ۱۸ رفته‌اند و دارای پراکنش میانگینی بیشتری نسبت به سایر ابعاد در وضعیت پایداری گردشگری از دیدگاه شهروندان می‌باشند ولی چون بازه میانگینی شروع‌کننده آنها کمتر مساوی ۱۰ بوده نشان از نظرات معدود شهروندان به بهتر بودن وضعیت آنها دارد.

در ادامه سعی گردید به میزان تأثیر هر یک از ابعاد بر روی حرکت شهر به سمت گردشگری پایدار شهری پرداخته شود برای این کار از مدل‌های همبستگی و رگرسیونی خطی استفاده شد.

شناسایی ارتباط درونی بین شاخص‌های پایداری گردشگری در شهری ساری: یکی از ابزارهای مناسب جهت تحلیل روابط بین متغیرها، ضریب همبستگی پیرسون است. این ضریب برای محاسبه همبستگی دو متغیر فاصله‌ای یا نسبی به کار برده شود که برای ارزیابی میزان ارتباط درونی شاخص‌های پایداری گردشگری در شهر ساری استفاده شده است. بر اساس جدول (۵) تحلیل میزان ارتباط درونی شاخص‌های پایداری گردشگری نشان می‌دهد که همبستگی درونی بین شاخص‌های پایداری گردشگری شهری دارای ارتباط معناداری بوده ولی این ارتباط

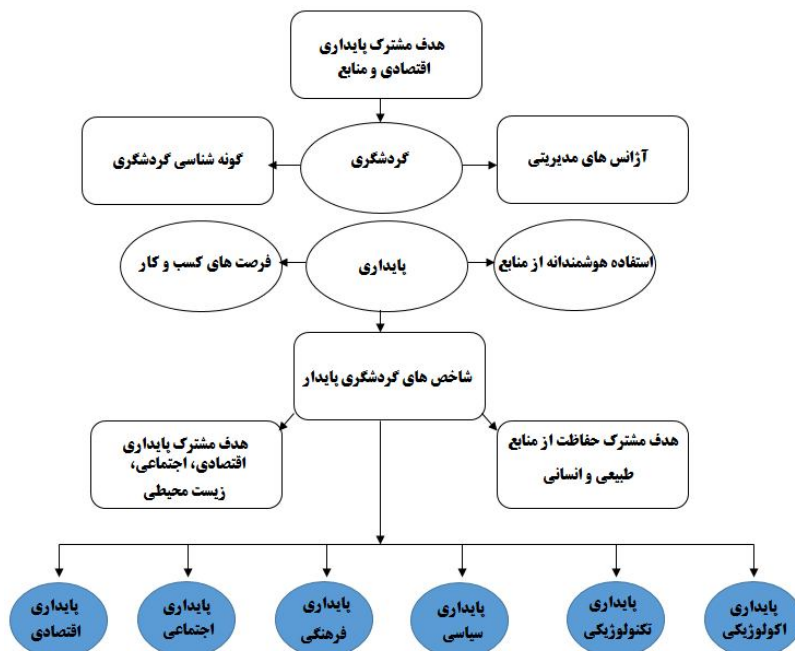
جدول ۶: آمار برازش رگرسیون چند متغیره تأثیر ابعاد پایداری در صنعت گردشگری ساری

سطح معناداری	T	ضرایب غیراستاندارد		ابعاد
		ضرایب استاندارد شده	خطای B	
۰/۰۰۰	-۲۲/۰۷۳		۰/۵۹۷	عرض از مبدأ
۰/۰۰۰	۲/۳۶۰	۰/۰۶۱	۰/۰۴۳	پایداری اقتصادی
۰/۰۰۰	۸/۷۲۰	۰/۲۸۳	۰/۰۶۰	پایداری اجتماعی
۰/۰۰۰	۷/۲۲۳	۰/۲۱۸	۰/۰۵۳	پایداری فرهنگی
۰/۰۰۰	۹/۴۱۴	۰/۲۴۴	۰/۰۵۰	پایداری سیاسی
۰/۰۰۰	۷/۳۵۰	۰/۱۸۴	۰/۰۴۷	پایداری تکنولوژیکی
۰/۰۰۰	۹/۳۸۶	۰/۲۱۷	۰/۰۴۳	پایداری اکولوژیکی

منبع: یافته‌های پژوهش ۱۳۹۴

موثر بر توسعه گردشگری می‌باشند اما در این بین آنچه باعث توسعه پایدار گردشگری می‌گردد بر اساس مدل راهبردی پژوهش شرح زیر می‌باشد.

براساس یافته‌های پژوهش استفاده هوشمندانه از منابع، آژانس‌های مدیریتی، گونه شناسی گردشگری، فرصت‌های کسب و کار و غیره مهمترین مولفه‌های

شکل ۴: مدل راهبردی پژوهش

ماخذ: یافته‌های پژوهش ۱۳۹۴.

نتایج بدست آمده از روش میدانی بیانگر این مطلب است که تعیین اولویت اصلی در پایداری صنعت گردشگری در شهر ساری با توجه به ابعاد منتخب پژوهش از دیدگاه شهروندان از آنالیز درختی استفاده شد. نتایج آزمون نشان داد که بعد پایداری اکولوژیکی بر اساس میانگین کسب شده دارای وضعیت ضعیف‌تری از دیدگاه شهروندان در شهر ساری می‌باشد و در این بین بعد پایداری اقتصادی با سه شاخه میانگینی بارگذاری شده کمتر مساوی ۱۳، بین ۱۳ تا ۱۶ و بیش از میانگین ۱۶ دارای وضعیت رضایت بخشی است. و پایداری مدیریتی و اجتماعی نیز دارای پراکنش میانگینی بیشتری نسبت به سایر ابعاد در وضعیت پایداری گردشگری از دیدگاه شهروندان می‌باشند ولی چون بازه میانگینی شروع کننده آنها کمتر مساوی ۱۰ بوده نشان از نظرات محدود شهروندان به بهتر بودن وضعیت آنها دارد.

نتیجه‌گیری

پارادایم جدید توسعه پایدار گردشگری دارای ابعاد مختلف زیست محیطی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی است. با این توصیف به منظور ارزیابی توسعه پایدار گردشگری در شهر ساری چنانچه پایداری گردشگری به‌عنوان مفهومی که عوامل اقتصادی، اکولوژیکی، اجتماعی و فرهنگی را شامل می‌شود، ضرورت دارد تا سیستم فراگیر و همه جانبه‌ای از پارامترها مد نظر قرار گرفته شود تا از این طریق توسعه پایدار گردشگری در سطح عمیق‌تری مورد تجزیه و تحلیل قرار بگیرد لذا در مقاله حاضر نیز سعی شده با بهره‌گیری از ابزارهای ارزیابی پایداری و با توجه به چارچوب انتخابی مقاله که مبتنی بر شش بعد مهم پایداری اکولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی، فرهنگی و تکنولوژیکی است به تحلیل این ابعاد در جامعه نمونه پرداخته شود.

- کمک به آموزش و ترویج و صدور محصولات فرهنگی مکانی.
- حمایت از پیشرفت ترویج و صدور محصولات فرهنگی محلی.
- حمایت از شناسایی و ترویج فرهنگ نهفته در آثار یادمانی و تاریخی
- حمایت از پاک‌سازی محیط زیست و افزایش زیست پذیری محیطی بویژه در تالاب‌های طبیعی و مناظر اکولوژیک
- جلوگیری از آلاینده‌های آب و هوایی بویژه جلوگیری از رهاسازی زباله‌ها و پسماندها در سواحل ساری.
- کاهش میزان آسیب‌رسانی اکولوژیکی، عدم تخریب کاربری‌های زمین بویژه در حوزه طبیعی.
- برگزاری سمینارها، همایش‌ها و کنفرانس‌های بین‌المللی به منظور شناساندن پتانسیل‌های گردشگری ساری
- سرمایه‌گذاری هر چه بیشتر به منظور توسعه زیرساخت‌ها، امکانات و خدمات رفاهی به منظور جذب گردشگران
- تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآمد در زمینه توسعه گردشگری

منابع

۱. تیموری، راضیه، کرمی، فریبا، تیموری، زینب، صفدری، امین. ۱۳۹۳. عوامل مؤثر بر گردشگری مکان‌های تاریخی شهری نمونه موردی: بازار تاریخی کلانشهر تبریز، گردشگری شهری، دوره ۱، شماره ۱، زمستان ۱۳۹۳، ص ۶۳-۷۸.
۲. حافظ نیا، محمدرضا ۱۳۸۹. مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی
۳. حیدری، تقی، رشیدی ابراهیم حصار، اصغر و تولایی، سیمین ۱۳۹۲. ارزیابی قابلیت‌های گردشگری شهر زنجان و راهبردهای توفیق جذب گردشگر، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات مدیریت گردشگری، سال هشتم، بهار، صص ۵۷-۲۹.

برای ارزیابی ارتباط درونی بین شاخص‌های پایداری گردشگری از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد، نتایج آزمون نشان داد که همبستگی درونی بین شاخص‌ها دارای ارتباط معناداری است ولی در این بین این ارتباط درونی بین شاخص‌های پایداری اکولوژیکی با پایداری اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دارای ارتباط ضعیفی است. همچنین ارتباط بین شاخص‌های پایداری اکولوژیکی با شاخص‌های پایداری اقتصادی، اجتماعی و مدیریتی نیز پایین است در این بین ضعیف‌ترین ارتباط درونی بین شاخص‌های پایداری اکولوژیکی با پایداری مدیریتی با ۰/۳۹ به دست آمده است. در این بین همچنین قوی‌ترین ارتباط درونی بین شاخص‌ها برای شاخص پایداری سیاسی با پایداری اجتماعی با ۰/۷۸ و سپس ۰/۶۸ بین شاخص پایداری اقتصادی با اجتماعی می‌باشد. همچنین برای ارزیابی تعیین تأثیر مستقیم و غیرمستقیم ابعاد منتخب پایداری در صنعت گردشگری شهر ساری از مدل برازش رگرسیونی استفاده شد. نخست ابعاد شش‌گانه به‌عنوان متغیر مستقل و مجموع کل ابعاد تلفیقی با عنوان ابعاد پایداری صنعت گردشگری به عنوان متغیر وارد مدل شد. نتایج تحلیل رگرسیونی نشان داد هر یک از واحد افزایش استاندارد در شاخص‌های پایداری اقتصادی به میزان ۰/۰۶۱، پایداری اجتماعی ۰/۲۸۳، پایداری فرهنگی ۰/۲۱۸، پایداری مدیریتی ۰/۲۴۴، پایداری تکنولوژیکی ۰/۱۸۴، پایداری اکولوژیکی ۰/۲۱۷ در پایداری گردشگری شهر ساری تغییر ایجاد کرده است.

ارائه پیشنهادها و راهکارها:

براساس نتایج پژوهش حاضر راهکارهای به شرح زیر ارائه می‌گردد که توجه به آن می‌تواند گام مؤثری در پیاده سازی زمینه‌های لازم برای گردشگری پایدار مؤثر واقع گردد. راهکارها عبارتند از:

- ارائه تعریفی جامع از گردشگری به‌منظور ارزیابی مولفه‌های اکولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی و غیره
- شناسایی و سامان‌دهی فرصت‌های پنهان در حوزه خرد فرهنگ‌های (سنتی و بومی)

۴. درگاه الکترونیکی شهرداری ساری، ۱۳۹۴، به نشانی آدرس اینترنتی: <http://www.saricity.ir>
۵. زنگی‌آبادی، علی، محمود ضیایی، هیمین بایزیدپور و اسفندیار کهزادی ۱۳۸۹. تحلیلی بر وضعیت امکانات و تسهیلات گردشگری استان کردستان از دید گردشگران، فصلنامه علمی- پژوهشی جغرافیای انسانی، سال دوم، شماره ۴.
۶. ساروخانی، باقر ۱۳۷۳. روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی: اصول و مبانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. جلد اول. چاپ چهارم.
۷. ساروخانی، باقر، ۱۳۸۲. روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی جلد دوم، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ چهارم.
۸. سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مرکز آمار ایران، ۱۳۹۴.
۹. شجاعی، منوچهر و نورالدین. ۱۳۸۶. بررسی سیاست‌های دولت در صنعت گردشگری و آرایه الگوی توسعه پایدار صنعت گردشگری کشور، فصلنامه دانش مدیریت، سال ۲۰، شماره ۷۸.
۱۰. ضرابی، اصغر، جبار علیزاده اصل و عیسی بهاری. ۱۳۹۳. تحلیلی بر زیرساخت‌های گردشگری در مقصد اکوتوریستی بند ارومیه با استفاده از روش SWOT، جغرافیا و برنامه ریزی تابستان ۱۳۹۳ شماره ۴۸.
۱۱. ضرابی، اصغر، علیزاده اصل، جبار و عیسی. ۱۳۹۳. تحلیلی بر زیرساخت‌های گردشگری در مقصد اکوتوریستی بند ارومیه با استفاده از روش SWOT، جغرافیا و برنامه ریزی تابستان ۱۳۹۳، سال ۱۸، شماره ۴۸.
۱۲. عظیمی، ناصرعلی. ۱۳۸۸. مدیریت گردشگری و توسعه پایدار مطلوب اکولوژیکی، فصلنامه علوم محیطی، شماره ۶.
۱۳. عظیمی، ناصرعلی. ۱۳۸۸. مدیریت گردشگری و توسعه پایدار مطلوب اکولوژیکی، فصلنامه علوم محیطی، دوره ۶، شماره ۴.
۱۴. غریبی، ابوطالب و حامد درخشیده. ۱۳۹۰. اکوتوریسم و توسعه پایدار، همایش گردشگری و توسعه پایدار.
۱۵. قادری، اسماعیل. ۱۳۸۲. نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی پایدار، رساله دوره دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، استاد راهنما: عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری
۱۶. قدمی و علیقلی زاده فیروزجانی. ۱۳۹۱. ارزیابی توسعه گردشگری مقصد در چارچوب پایداری، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۷ شماره اول.
۱۷. قرخلو، مهدی، مهدی رمضان زاده لسبویی و جواد گلین شریف دینی. ۱۳۸۸. اثرات زیست محیطی گردشگری بر سواحل شهر رامسر، فصلنامه پژوهشی جغرافیای انسانی، سال اول شماره سوم.
۱۸. کاظمی، علی، علی صنایعی، بهرام رنجبریان و کریم آذربایجانی. ۱۳۸۹. شناسایی مزیت‌های رقابتی در صنعت گردشگری به منظور جذب گردشگران خارجی مورد مطالعه اصفهان، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال دوم شماره پنج.
۱۹. کاظمی، مهدی، اسماعیلی، محمود رضا و فیروزی، اله یار بیگی ۱۳۹۱. تدوین و اولویت‌بندی استراتژی‌های مناسب توسعه‌ی گردشگری پایدار (مطالعه موردی: ساتان لرستان)، فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، سال هفتم، شماره ۱۹، پاییز، صص ۸۹-۶۹.
۲۰. مبهوت، محمدرضا و نرگس قدمگاهی. ۱۳۹۲. ارائه راهکارهای جهت توسعه پایدار گردشگری شهر چناران با استفاده از مدل سوات»، همایش معماری و شهرسازی و توسعه پایدار، مشهد.
۲۱. محسن، رضاعلی. ۱۳۸۸. گردشگری پایدار در ایران: کارکردها، چالش‌ها و راهکارها، فصلنامه علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره ۲۸، صص ۱۷۱-۱۴۹.
۲۲. محسن، رضاعلی. ۱۳۸۸. گردشگری پایدار در ایران: کارکردها، چالش‌ها و راهکارها، فصلنامه علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره ۲۸.
۲۳. معنی فر، مریم و رویا معارف دوست. ۱۳۹۰. ارزیابی تاثیرات منطقه گردشگری شان‌دیز مشهد بر محیط زیست با هدف تحقق توسعه پایدار، همایش گردشگری و توسعه پایدار.
۲۴. موسایی، میثم، سمیه‌هاشمی و میترا ابراهیمی. ۱۳۹۱. بررسی جامعه شناختی توسعه پایدار گردشگری در ایران، موانع، چالش‌ها و راهکارها، فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شوشتر.
۲۵. نیک‌بین، مهتا و کرمی، مهرداد. ۱۳۹۱. بررسی پایداری اجتماعی- فرهنگی توسعه گردشگری (مطالعه موردی: جزیره کیش)، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره پنجم، شماره ۲، صص ۱۵۸-۱۳۷.

32. Lai, P. and Napal, S.K. 2006. "Local perspectives of ecotourism development in Tawushan Nature Reserve, Taiwan". *Journal of Tourism Management*, Vol. 27.
33. Mason, M.C. and Deventer Borg, J. 2002. *Sustainable Tourism Development in Rural Areas, The case if the Dolomite Basin, Italy*.
34. Morales S.A. 2007. "Ecotourism in Mexico", A Thesis Submitted in Conformity with the Requirements Forth Degree of Master of Laws (LLM), Graduate Department of Law, in the University of Toronto.
35. Richard, Gerg, Hall, Derek. 2000. *Tourism and Sustainable Community Development*, Routledge publication.
36. Walpole, M.J. and Goodwin, H.J. 2000. "Local Economic Impacts of Daragon in Indonesia". *Journal of Annals of Tourism Research*, 27(3).
37. World Tourism organization, 1993. *Indicators for the Sustainable Management of Tourism*, Report of the international Working Group on Indicators of Sustainable Tourism to the environment committee.
26. Altinay Mehmet, Hussain Kashif. 2005. *Sustainable tourism development: a case study of North*
27. Cyprus, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 17 (3): 272–280.
28. Fazenda, N., Da silva, F.N. and Costa, C. 2010. Douro Valley Tourism Plan; The plan as part of a sustainable tourist destination development pricess, *Journal of World Hospitality and tourism*. 2(4):428-440.
29. Franklin, J.F. 1997. *Ecosystem management: an overview*. In: Boyce, M.S., Haney, A. (Eds), *Ecosystem management: Applications for Sustainable Forest and Wildlife Resources*. Yale University press, New Haven, CT.
30. G.KO, James, 2001. *Assessing Progress of Tourism Sustainability*, Elsevier Science Ltd. All rights reserved, *Annals of Tourism Research*, 28(3): 817–820.
31. John J. Pigram and Salah Wahab. 2005. *Sustainable tourism in a changing world, tourism, development and growth; The Challenge of Sustainability*, Edited by Salah Wahab and John J. Pigram, London and New York.